

Közös jelentés alapján létrejött formacsoportok és ezek  
elemeinek keveredése

Kutatásaim során a történeti Magyarország hat tájegységét (Alföld, Dunántúl, Északi-középhegység, Felvidék, Délvidék, Erdély) reprezentáló nyolcvannégy város történeti utcanévanyagát vizsgáltam. Feldolgozásomban - az arányos területi eloszlás elvét követve - arra törekedtem, hogy lehetőleg valamennyi volt vármegyét és régiót egy-két város képviseljen. Munkámban a vizsgált időintervallum a XII-XVI. század. A középkori (feudális) városszerkezetben ugyanis a XII. sz. végén, XIII. sz. elején bukkannak fel először szórványosan az utcanévek, a településszerkezet fejlődése pedig a történeti Magyarország teljes területén a XVI. sz. végén zárult le.

A magyar szakirodalomban az utcanév alkotóelemeit jelölő 'alapelem, megkülönböztető elem' elnevezésektől (l. Hajdú M., Péter L., Inczeffi G.) eltérő szakkifejezéseket alkalmazok. Nézetem szerint a szakirodalomban alapelemnek nevezett állandó köznévi elem a suffixumok közül a - képzőhöz hasonló - jelentést változtató, új szót képző funkciót tölt be, bár a képzőre jellemző "önállóan nem használt nyelvi elem" kritériumának nem tesz eleget (l. Petőfi → Petőfi utca). Ezt az utcanévelemet formánsnak nevezem, a megkülönböztető elemként tárgyalt névegyiséget alapelem értelemben használom. Mind a hazai, mind a külföldi nyelvészeti munkákban található példa arra, hogy a földrajzi nevek állandóan ismétlődő köznévi elemeit formánsoknak nevezik (l. J. Soltész K., A. Bach munkái). A két szemlélet közötti lényeges különbség a következő: a szakirodalom az utcanév elemei közötti függőségi viszonyt (determináló, determinált) hangsúlyozza, én pedig az utcanév formáns elemeinek "suffixum-szerű" jelentésmódosító szerepét.

Az utcanév formánsainak lehet egy illetve több jelentése. A több jelentés közül egy jelentés dominál, a többi jelentés ritkábban használatos: pl. a 'via' formáns főleg 'út', a 'piac' formáns pedig 'tér' jelentésben ismert.

Az utcanévek formánsait fő jelentésük alapján a következőképpen osztályozom:

A.	Az 'utca' jelentéssel egyenértékű közsavak: m. utca lat. contrata, platea, vicus ném. Gasse
A/1.	Olyan közlekedésre szolgáló útvonalak elnevezései, amelyek térbelileg az utcánál szűkebbek m. köz, szeg, zug ném. Gässchen, Gässlein
A/2.	Olyan közlekedésre szolgáló útvonalak, amelyeknek csak az egyik oldala beépített m. sor, szer lat. linea, ordo ném. Zeile
A/3.	Térnevek, amelyek a vizsgált korszakban még szoros kapcsolatban álltak az utcanevvel m. piac, tér lat. area, circulus, forum, theatrum ném. Markt, Platz, Ring
B.	Az 'út' jelentéssel egyenértékű közsavak m. út lat. strata, via ném. Strasse, Weg
C.	Álformánsok, amelyek az utcanevvel állandó formánsai szerepét veszik fel m. árok, dűlő ném. Graben

A forrásokban szereplő nyelvjárási és helyesírási változatoktól eltekintek, mivel így a táblázat könnyebben áttekinthető.

Az irodalmi forrásokban igen gyakran találunk olyan utcanevet, amelyekben az alapelemhez két formáns csatlakozik. Ezek a formánsok az utcanévben többféle funkciót tölthetnek be. Az itt felsorolt példákban a formánsok névtestben betöltött szerepköreit kívánom bemutatni:

E. lat.m. 1570. **vicus** Malom **ucza** Beregszász (SCHRAM F.: XVI-XVIII. századi földrajzi nevek az OL. "Urbaria et Conscriptio-nes" gyűjteményében. Bp., 1973. 29.p.). Az írásbeliségben megfigyelhető, hogy a latin formánsok helyére magyar formánsok kerülnek. Az utcanév alapeleméhez járuló latin és magyar formáns közül a latin formáns az értelmező szerepét tölti be.

E.lat.m. 1486. in **Platea** Zentmiklószege Veszprém (HUNGLER J.: Veszprém településtörténete. Veszprém., 1988. 311.p.). Itt a két formáns közül az egyik: 'szege' az 'utca' jelentéstől eltérő 'falurész' jelentésben alkot összetételt az utcanév alapelemével (szeg = 1.zug, 2.falurész; zug = szűk, kis utca).

lat. m. 1546, 1590. **Cirkulusz** **ucca** Pest (KÁLDY-NAGY GY.: A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Budapest., 1985.) Ebben a példában az egyik formáns (cirkulusz) az utcanév alapelemének szerepét tölti be.

A formánsok között keveredés törvényszerűségei kutatásaim alapján a következők:

#### I. Belső keveredés:

az "A" formáns csoport két-három eleme keveredik egymással:

E.lat.m. 1570. **Vicus** Malom **ucza**

Beregszász (SCHRAM i.m. 29.p.)

E.lat.m. 1516. in **platea** Carco **wcza**

Gyula (VERESS E.: Gyula város oklevéltára

1313-1800. Budapest, 1938. 66.p.).

#### II. Közös jelentésű elemek közötti keveredés:

az "A" formáns csoport elemei az "A/1, A/2, A/3" formáns csoport elemeivel keverednek.

A-A/1 E.m. 1525. Malomzeg **wcza** Békés  
(VERESS i.m. 92.p.)

A-A/2 E.m.lat. 1570. **vicus** Papzer  
Beregszász (SCHRAM i.m. 29.p.)

A-A/3 E.lat.ném. 1500. in **platea**  
Kcharenmarkcht Sopron (HÁZI J.: Sopron szabad királyi város története. I.r. 1-7., II.r. 1-6. Oklevelek. Sopron, 1921-1949. II/1:268.p.).

### III. Külső keveredés:

az "A, A/1, vagy A/3" csoport formánsai 'városrész' vagy más jelentésű elemekkel keverednek (l. mahalle, városnegyed, vég stb.).

A-X E.m.lat. 1512. Zaaz wegh, platea  
Nagyszőlős, (SZABÓ I.: Ugocsa megye.  
Budapest., 1937. 427.p.).

A/1-A-X m. 1567, 1579. Forrószeg ucca  
/városnegyed/ Békés (KÁLDY-NAGY Gy.:  
A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása:  
Békéscsaba., 1982. 152.p.)

Az I. csoportnál megfigyelhető, hogy az utcanév alapeleméhez csatlakozó mindkét formáns az "A" formáncsoport eleme, amelyek jelentésváltozás nélkül keverednek egymással.

A II. csoportnál az egyik formáns az alapelemmel alkot szoros egységet, és jelentésváltással már elveszíti utcanév formáns szerepét.

A III. csoportnál nemcsak az alapelemmel szoros egységet alkotó, utcanév formáns funkcióját elvesztő elemet találjuk meg (szeg) hanem az utcanévhez szoros értelemben nem tartozó külső elemet is (városnegyed).

E néhány példa alapján a formánsok jelentései közötti bonyolult összefüggéseket, valamint az utcanévekben betöltött szerepüket próbáltam vázlatosan bemutatni. A törvényszerűségek teljes feltárása és pontosítása további kutatómunkát igényel.

A tanulmányban használt rövidítések:

E. = eredeti,

m. = magyar

lat. = latin

ném. = német

X = a formáns táblázatba be nem sorolt külső elem.

Vincze László